

Оксана Захарчук

**ЄВГЕН КУПЧИНСЬКИЙ:
СВЯЩЕНИК, КОМПОЗИТОР, ЦИТРИСТ-ВІРТУОЗ
(до 150-ліття від дня народження)**

*Хто не знає свого минулого,
той не вартує свого майбутнього.*

Максим Рильський

Загальнокультурні тенденції українського відродження в ХІХ столітті охопили обидві гілки українського народу, розділеного між двома імперіями – Австро-Угорщиною та Росією. Викликає подив те, що духовне піднесення української нації відбувалося в епоху, коли постійно блокувалися будь-які прояви національного духу. Ще з середини ХVІІ століття Росія використовувала Україну як своєрідний «культурний донор», що привело до зрощення українських талантів і тотального падіння грамотності народу.

Незважаючи на численні утиски української мови і культури, серед українців поширювалися тенденції до самоідентифікації. Свідченням цього є заснування університетів у Харкові (1808), Києві (1834), Одесі (1865). У цих закладах вирувало активне музичне життя: організовувалися хори, оркестри, різного складу ансамблі, влаштовувалися концерти. Центром культурного життя на західноукраїнських теренах був спочатку Перемишль, а згодом – Львів, де було засновано Артистичне товариство св. Цецилії (1826), Галицьке музичне товариство (1838), на базі якого було відкрито Львівську консерваторію (1854); товариство «Руська бесіда» (1861) і товариство «Просвіта» (1868). Вони ставили собі за мету поширення національної ідеї серед української суспільності. Під впливом народницького руху на Східній Україні в той сам час виникають «Руські громади» у Львові та загалом по всій Галичині (Самбір, Дрогобич, Перемишль, Тернопіль). Народовці починають боротьбу проти колонізації та проти москвофільства на сторінках політичних і літературно-наукових часописів «Мета» (1863–1865), «Нива» (1865), «Русалка» (1866), «Русь» (1867), «Правда» (1867–1898). Після сумнозвісних Валуєвського циркуляру (1863) та Емського указу (1876) про заборону української мови наддніпрянці могли друкуватися тільки в Галичині. Пожвавлюються й особисті контакти: Олександр Кониський співпрацює з багатьма часописами і стає одним з ініціаторів заснування Літературного товариства ім. Т. Шевченка (1873), яке через 20 років одержить статус наукового. Преса 1893 року слушно відзначала цей факт як момент історичного значення в культурному і науковому розвитку українського народу. Серед інших плідних взаємозв'язків слід згадати Михайла Драгоманова та Михайла Грушевського, яких називали першим і другим Михайлом Галицьким. Галичину відвідують Пантелеймон Куліш (1859), Олександр Потебня (1863), Микола Лисенко (1868), Марко Кропивницький (1875), Петро Ніщинський (1884).

Могутнім поштовхом та навіть переломним моментом у духовному житті і національному відродженні українців Галичини було знайомство з поезією Тараса Шевченка. Згідно свідчень сучасників, у свідомості галичан стався справжній

переворот і духовне прозріння після прочитання творів Тараса Шевченка. Кирило Студинський відзначав: «Культ Шевченка, якого не знала Східна Україна, по галицьких громадах розрісся з великою силою і був основою нового життя і могутньої національної свідомости». Таким чином полум'яне слово нашого Пророка сприяло появі наступної хвилі українського відродження, пов'язаного з іменем Лисенка, який став засновником української професійної композиторської школи. Доречно зазначити, що Лисенко написав приблизно 100 творів, різних за жанровими ознаками, на поезію Шевченка. Це унікальний випадок такого чисельного звернення композитора до одного поета у світовій творчій практиці.

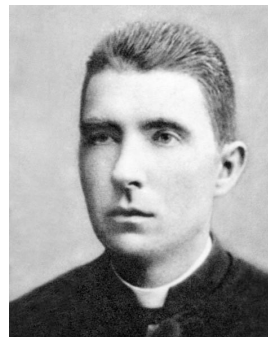
В той час у Галичині й на Буковині розгорнула свою діяльність ціла плеяда видатних письменників, які стали гордістю українського народу: Іван Франко, Василь Стефаник, Богдан Лепкий, Ольга Кобилянська. Однією з вирішальних подій у формуванні української еліти і духовного життя галичан загалом було відкриття першої кафедри історії України (1894) у Львівському університеті, яку очолював Михайло Грушевський.

В цей період поживляються та набуває організованих форм і музичне життя Галичини. Від 1883 р. започатковуються щорічні «артистичні мандрівки» студентів і гімназійної молоді Львова по містах і містечках Галичини під час літніх канікул. Це були мандрівки хору, створеного Остапом Нижанківським, який виконував і популяризував твори здебільшого галицьких композиторів – М. Вербицького, І. Лаврівського, А. Вахнянина, В. Матюка, О. Нижанківського, а також І. Воробкевича, П. Ніщинського і М. Лисенка.

Одним з активних учасників цих артистичних мандрівок був Євген Купчинський. Він виступав тут в різних іпостасях: як співак (бас) у складі хору та вокального квартету, як цитрист-соліст і як композитор – автор власних творів та перекладень багатьох творів українських і зарубіжних композиторів для цитри. Різнобічна творча діяльність Євгена Купчинського залишила помітний слід на суспільно-культурній ниві в Західній Україні кінця XIX – початку XX століть. Поряд з іншими представниками молоді генерации українців Купчинський своєю безпосередньою участю у процесі українського відродження закладав фундамент для повноцінного національного життя Галицької України.

Євген Купчинський (19 червня 1867 – 28 серпня 1938) народився на Львівщині у священничій родині. Духовенство, як основна верства української інтелігенції, завжди відіграло провідну роль в поширенні національної ідеї серед народу. Сім'я, в якій народився Купчинський, належала до старовинного священничого роду, в якому зберігалися і плекалися українські національні традиції. Тож середовище, в якому виховувався малий Євген, було надзвичайно сприятливим для формування у нього національного самоусвідомлення, чітко визначеної української світоглядної позиції.

Дитячі роки майбутнього музиканта-віртуоза і композитора пройшли у рідному селі Оглядів на Радехівщині серед мальовничої природи, українських народних

Отець Євген
Купчинський,
1894 р.

пісень та звичаїв, любов до яких він проніс крізь усе своє життя. Основи музичних знань одержав від батька – священника і музиканта-аматора. Закінчивши початкову школу в Золочеві, Євген стає учнем української Академічної гімназії у Львові. Тут він бере активну участь у мистецько-освітньому гуртку учнів гімназії «Академічний кружок» як учасник його хору та вокального квартету. Керував хором уже відомий на той час композитор Остап Нижанківський, про якого Станіслав Людкевич висловився так: «Це був дуже сильний, правдивий, а до того доволі різнорідний талант». На початок 1885 р. припадають ширші творчі стосунки Нижанківського з учнівським хором львівської гімназії та з товариством «Академічне братство». Приводом до цього стала підготовка «академіків», з ініціативи І. Франка, до відзначення 25-річчя творчої діяльності відомого українського письменника О. Кониського (1836–1900). Франко запропонував молодому композиторові написати кантату на честь ювіляра. Це була кантата для чоловічого хору на Франкові слова «Не гармати грають нині», змістом якої стало возвеличення безкорисливої, самовідданої і плідної праці письменника (О. Кониського) на славу рідного народу. Участь Нижанківського в ювілейних святкуваннях на честь Кониського додала йому ще більшої мистецької слави та визнання серед громадськості Львова. З того часу набуває значної популярності й керований Нижанківським учнівський гімназійний хор, котрий брав участь і в інших концертах, а також у зазначених вище мандрівках студентської молоді по рідному краю.

Як відомо, традицію цих мандрівок започаткували студенти-українці Віденського університету, учасники товариства «Січ» («Січ» віденська, одна з найстарших українських студентських організацій, заснована 9 січня 1868 у Відні; засновниками і першими очільниками «Січі» віденської були Анатоль Вахнянин і Юліан Целевич. «Січ» віденська була найтривалішою і найактивнішою. Проіснувала до 1947 р.). Мандрівки закликали молодь пізнавати край, знайомитися з народом, вивчати його характер, світогляд, сіяти зерна правди і науки. Ідею віденських «січовиків» підхопив І. Франко, який організував другу таку мандрівку 1884 року. Щорічні мандрівки (1883–1886) відіграли особливу роль і стали пам'ятними у громадсько-культурному житті. Про «вандрівку» 1886 р. невідомий кореспондент газети «Діло» писав: «Мандрівники своєю піснею внесли до Перемишля подих українського відродження. Тут не чути було рідної мови, панував лише польський і німецький правопис. Зацікавлено тягнулася до українського життя перемиська околиця. Цілими родинами прибули селяни на концерти, пізнаючи ідеали прогресивної молоді».

Аналогічно було у 1889, 1890, 1891 рр. У всіх цих «вандрівках» брав участь Є. Купчинський, який приділяв багато часу для підготовки концертної програми, паралельно навчаючись у Львівській духовній семінарії.

Окрім сольних виступів, Купчинський проводив просвітницькі бесіди, в яких розповідав про особливості будови популярного в той час інструменту – цитри, її походження, технічні можливості.

Цитра – струнний щипковий інструмент, в основі якого є плоска, спереду трохи зігнута резонансна скринька з круглим отвором (вирізом) посередині. На грифі натягнуто 5 металевих струн для виконання мелодії за допомогою плектора, який одягають на великий палець правої руки. Для виконання супроводу викорис-

товують від 24 до 40 шовкових струн, що вільно натягнуті над верхньою декою. Ноти для цитри записуються в скрипковому і басовому ключах на двох нотоносцях. Інструмент має ясний і приємний, темброво однорідний звук.

Широке впровадження цитри у музичний побут краю сприяло тому, що грою на цьому інструменті захоплювалося значне коло любителів, серед яких було немало справжніх віртуозів, таких як Микола Кумановський (1848–1924), Дмитро Андрейко (1864–1888), Зенон Кирилович (1845–1919). Вправним цитристом був і Юрій Федькович (1834–1888), любила грати на цитрі Ольга Кобилянська.

З метою вдосконалення своєї гри на цитрі Купчинський брав приватні уроки. Наполеглива цілеспрямована праця дала добрий результат. В тогочасній українській пресі, зокрема в газеті «Діло» (травень, 1894), читаємо: «Заслужені оплески збирав [...] славнозвісний артист у грі на цитрі о[тець] Купчинський, котрий по-майстерськи відограв своє попурі з народних пісень. При незвичайній техніці і артистичнім виконанню гра о[тця] Купчинського проявляє глибоке чувство і повне зрозуміння народної музики».

Купчинський став відомим цитристом-віртуозом, гра його протягом більше п'ятдесяти років чарувала слухачів ніжними звуками цитри. Цікаво, що музикант володів також конструкторськими здібностями. Його спроби стосовно покращення виразових можливостей цитри, на відміну від інших майстрів, виявилися досить вдалим: Євген вибрав наближений до фортепіано, легкий для сприйняття і зручний для виконання стрій.

Титульні сторінки та обкладинки видань творів Є. Купчинського

Євген Купчинський, 1912 р.

У ХХ ст. цитра поступово зникає з виконавської практики. Однією з причин було те, що після встановлення радянської влади у Західній Україні цей інструмент, як типовий атрибут домашнього побуту національно-свідомої частини української інтелігенції та священничих родин, ідеологічне керівництво стало розглядати як інструмент «неблагонадійний». Іншою причиною було широке впровадження фортепіано в музичний побут.

Активна виконавська діяльність Купчинського цитриста-віртуоза спонукала його до композиторської творчості з метою збагачення власного концертного репертуару. Композиторська спадщина Купчинського нараховує понад 70 творів. Їх можна класифікувати за жанровими різновидами. Це, передовсім, масштабні твори для цитри – попури на теми українських народних пісень, дивертисменти, фантазії. Вони характеризуються багатством тематичного матеріалу, різноманітністю фактурних прийомів, яскравою віртуозністю та масштабністю форми. Необхідно відзначити, зокрема, два Дивертисменти на теми з опер М. Лисенка «Наталка Полтавка» і «Різдвяна ніч», дві Фантазії на теми з опер В. Белліні і Г. Доніцетті, а також оригінальний твір – Концерт-фантазію «Нізвідки потіхи», в якій переважає варіаційний принцип розвитку.

Іншу групу складають твори для цитри, що належать до сфери побутового музикування: обробки українських народних пісень, дум; польки, вальси, марші, серенади, а також ліричні чи танцювальні програмні п'єси для цитри. В них переважає українська народнопісенна мелодика з гомофонно-гармонічним супроводом, що робить їх легкими для сприйняття і виконання. Наприклад, музична картина «Чуєш, брате мій», концертний полонез «Весною», полька «Чом ти, Галю, не танцюєш», вальс «Осінні настрої», серенада «Поздоровлення Відневі», марш «Генерал Тарнавський», «Січ іде» та ін. До цієї групи належать перекладення Купчинського для цитри творів західноєвропейських композиторів, а саме: Ф. Шуберта, Л. ван Бетговена, Р. Шумана, Ф. Шопена, В. А. Моцарта, Ш. Гуно, Ф. Зуппе, а також окремих уривків з опер Дж. Россіні, Д. Майєрбера, С. Монюшка, П. Масканьї та ін. До окремої групи слід віднести вокальні твори Купчинського (солоспіви, хори). Найбільш відомими серед них були пісні з фортепіанним супроводом «Доля» на поезію Т. Шевченка і «Моя пісня» на слова М. Бачинського.

Частина творчого доробку Купчинського була опублікована в «Бібліотеці музикальній» – першому українському музичному видавництві в Західній Україні, створеному учнями Львівської академічної гімназії у 1885 р., в діяльності якого брав активну участь сам композитор (займався організаційними питаннями, забезпечував коштами). Лисенко радо вітав появу цього видавництва, заохочував до праці та прислав свої твори для друку. Окрім творів галицьких композиторів – М. Вербицького, А. Вахнянина, О. Нижанківського, буковинця С. Воробкевича, тут було опубліковано славнозвісний чоловічий хор «Закувала та сива зозуля» ще одного наддніпрянського композитора – Петра Ніщинського.

У 1890 р. Купчинський закінчує Львівську духовну семінарію і висвячується на священника. Але поряд із своїми душпастирськими обов'язками, він не покидає музично-громадської, просвітницької діяльності і продовжує концертні поїздки із новоствореним хоровим товариством «Боян» (1891), а також студентським хором «Бандурист» (1905). У концертах «Бояна» і «Бандуриста», які у Львові часто

виступали спільно, брали участь співаки світової слави – С. Крушельницька, М. Менцинський, О. Мишуга, М. Голинський та ін. Варто зауважити, що в одному з ювілейних Шевченківських концертів у Львові (1894) були відзначені лавровим вінком С. Крушельницька, О. Мишуга та Є. Купчинський за високу виконавську майстерність. Нагороду вручав голова товариства «Боян» В. Шухевич.

Першим диригентом співацького товариства «Львівський Боян» був Анатоль Вахнянин, під керуванням якого хор здійснив тріумфальне концертне турне в Прагу (1891). Учасники поїздки нав'язали дружні контакти з багатьма діячами чеської культури, які тривали багато років. Дуже сердечний прийом влаштували галичанам директор музею в Празі Йосиф Наперстек з дружиною, обоє великі друзі українського народу, які цікавились українським культурним життям. В подяку за прийом О. Нижанківський подарував їм свої твори: «Коляди» в чотириголосній гармонізації для чоловічого хору, дует «Батько і мати» на народні слова та мініатюри для фортепіано «Вітрогони».

Після повернення з Праги «Львівський Боян» організує артистичну мандрівку з метою збору коштів для будівництва українського народного театру у Львові. Було сформовано дві концертні групи співаків. Одна – названа від кількості хористів «шістнадцяткою», учасниками якої були переважно студенти духовної семінарії – з диригентом Володимиром Нижанківським, рідним братом Остапа, вибралась в концертне турне по Східній Галичині. Друга – складена переважно з членів «Львівського Бояну», названа від кількості учасників «дванадцяткою» – з диригентом Остапом Нижанківським та адміністратором Йосифом Партицьким, поїхала з концертами в Західну Галичину. В цій поїздки брали участь найкращі співацькі сили «Львівського Бояну», а також декламатор, студент Віденської драматичної академії Лев Лопатинський, цитрист-композитор Євген Купчинський та співаки-солісти Йосип Теліховський і Йосип Шиманський.

Незважаючи на перешкоди зі сторони певної частини польського суспільства, концертна поїздка західної бригади увінчалась успіхом. Тактовна і культурна поведінка та, передусім, високий мистецький рівень концертів допомогли співакам перебороти холод і байдужість, які зустрічали їх майже в кожній місцевості Західної Галичини. Приємною несподіванкою для польської публіки були польські твори, які звучали в концертах. Крім них, загальне визнання здобули слов'янські гімни в обробці Нижанківського та його «Серенада». Багато осіб переїжджало за хором з однієї місцевості в іншу, щоб ще раз почути його спів. Місцеві польські газети були заповнені дописами, сповненими похвал на адресу українських співаків. Симпатією до виконавців було пройняте вступне слово на концерті бургомістра Тарнова. Вітаючи співаків, він підкреслив їх бажання служити народові: «І ми брались добувати свого в 1863 році: ми несли оружя, нині ви піснею воюєте. Одно і друге – благородна ідея, тож ми вітаємо вас, як гостей, як братів». Тут мова про польське збройне повстання проти царського уряду, яке вибухло в січні 1863 року. Боротьба польського народу за визволення з-під гніту царизму була жорстоко придушена царем Олександром II.

З Тарнова співаки поїхали в Станіслав і Коломию, а звідти – в Чернівці. Під враженням від концерту «дванадцятки» Исидор Воробкевич написав пісню для чоловічого хору «Де в хорі руська пісня звенить», присвячену галицьким співакам, які наповнили серця буковинських українців відрадою і чаром української пісні.

Слід зазначити, що успішні виступи «Львівського Бояна» сприяли створенню аналогічних хорових товариств у Перемишлі (1891), Бережанах (1893), Коломиї (1895), Станіславі (1896), Стрию (1899), Тернополі і Снятині (1901), а також, за ініціативою Лисенка, було організовано «Боян» у Києві (1905) та згодом у Полтаві. Ще одним свідченням прихильного ставлення творця української національної музики Лисенка до «Львівського Бояна» є те, що він присвятив йому свої твори – другу серію акапельних хорів «Коломийки» і мішаний хор на поезію Шевченка «Орися ж ти, моя ниво».

Хор «Бандурист» (у першому ряді третій зліва сидить Євген Купчинський з концертною цитрою), 1912 р.

Купчинський як священник і духовна особа дуже добре розумів роль і значення музичного мистецтва, і зокрема хорового, в житті людини. Хоровий спів виховує почуття патріотизму, має велику консолідуючу силу, облагороджує людину, очищає душу, відриває її від усього земного і підносить до Небес. Ця місія хорового мистецтва співзвучна із завданнями священничого служіння. Адже музика – це духовна сфера людської життєдіяльності, а творчий дух є Святий Дух. Поряд із своєю душпастирською працею отець Євген організував хори майже на всіх парафіях, де він служив (Гримайлів, Довге, Білківці, Ріпнів, Оглядів, Сороцьке). Одним з найкращих був аматорський хор в селі Сороцьке.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що багатогранна творча діяльність отця Євгена Купчинського – композитора, диригента, цитриста-віртуоза – стала вагомим внеском у духовний розвиток української суспільності Західної України кінця XIX – першої третини XX століття.

